लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने

संपादक : प्रा. विनय मडगांवकर

Loksahityacha Abhyas : Savshodhan va Avhane

लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने

संपादक
प्रा.विनय मडगांवकर

प्रकाशक
मराठी विभाग
गोवा विद्यापीठ, गोवा.

लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने

संपादक

प्रा.विनय मडगांवकर

प्रकाशक

मराठी विभाग

गोवा विद्यापीठ, गोवा.

© मराठी विभाग, गोवा विद्यापीठ, गोवा.

प्रकाशन क्रमांक : ०१

प्रथम आवृत्ती : २१ फेब्रुवारी २०१९

मुद्रक :

अथर्व एन्टरप्रायजेस, अस्नोडा बार्देश, गोवा.

ISBN : 978-93-5351-258-3

मुखपृष्ठ : निलेश बुगडे

मूल्य : रुपये २००/-

विशेष सहकार्य :

'लोकसहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने' हे पुस्तक प्रकाशीत करण्यासाठी गोवा विद्यापीठाच्या संत सोहिरोबानाथ आंबिये अध्यासनाचे आर्थिक सहकार्य प्राप्त झाले आहे.

सूचना : या पुस्तकात प्रसिध्द झालेल्या शोधनिबंधात लेखकांनी स्वत:ची मते मांडली आहेत. त्या मतांशी संपादक समहत असतील असे नाही.

अर्पण पत्रिका

‘अंतरीचा ज्ञानदीवा मालवू नको रे’ असा संदेश देणारे गोमंतकीय संत सोहिरोबानाथ आंबिये यांना सादर समर्पित

Professor Varun Sahni
Vice-Chancellor

Goa University

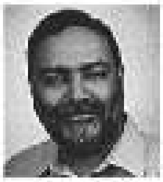

MESSAGE

I am delighted to learn that the Department of Marathi in collaboration with Sant Sohirobanath Ambiye Chair under Visiting Research Professors Programme is organizing a Two Day National Seminar on 'Study of Folk Literature: Confront and Way Out' on 21st and 22nd February, 2019.

I am also pleased to learn that on this occasion, the Department is scheduling release of a book entitled लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने which includes research papers written by scholars and experts from different Universities of Gujarat, Maharashtra, Karnataka and Goa.

Popular culture, especially folk literature, is an important window into common and shared understandings in a given society at a particular moment in its evolution. Thus, folk literature gives us important insights into both the basis of social stability and the drivers of social change.

I congratulate the organizers and wish the participants a very enriching and enjoyable seminar.

(Varun Sahni)

P. O. Goa University, Taleigao Plateau, Goa 403 206 India
Phone: +91 9689839001/02 (O) +91 832 2451670 (O) +91 9869609004 (R), Fax +91 (0) 832 2451184 e.mail: vc@unigoa.ac.in

संपादकीय

लोकसाहित्य हे लोकसंस्कृतीच्या सर्जनशील विश्वात सामूहिक प्रतिभेतून आविष्कृत झालेले ज्ञानसंचित आहे. युगानुयुगे निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून मानवाने प्राप्त केलेल्या अनुभवांचे सचेतन सार या लोकसाहित्यात आहे. भौगोलिक प्रांत, प्रदेशाच्या नैसर्गिक स्थलकाल संदर्भाधिष्ठित अनुभुतीमधून अभिव्यक्त झालेल्या, तसेच श्रृती व स्मृती या परंपरेने जतन केलेल्या लोकसाहित्यात लोकोक्ती, लोकगीत, लोककथा यांचा समावेश होतो. या अलिखित 'अपौरुषेय' लोकवेदांचे भाषिक अध्ययन व संशोधन करणे आवश्यक आहे. या मौखिक आविष्काराबरोबर लोककला, लोकनृत्य, लोकनाट्य, लोकोत्सव या सादरीकरणातून प्रकट होणाऱ्या आयामांचाही त्यात समावेश होत असल्याने लोकसाहित्याच्या अभ्यासात–संशोधनात मौखिक परंपरेबरोबर या सादरीकरणाच्या आयामांचाही विचार करणे आव्हानात्मक आहे.

'लोकसाहित्याचा अभ्यास: संशोधन व आव्हाने' या पुस्तकात लोकसाहित्य अभ्यासकांनी वा संशोधकांनी त्यांना जाणवलेल्या आव्हानांचा परामर्श घेतला आहेच, त्याचबरोबर त्यांना सामोरे जाण्यासाठी मार्गही सूचवले आहेत. या पुस्तकात गोवा, कर्नाटक, महाराष्ट्र, गुजरात या भारतीय राज्यांतील लोकसाहित्याचा तसेच परदेशी संशोधकांच्या मतांचा विचार केला आहे. विविध विशेषांमुळे लोकसाहित्य विविध ज्ञानशाखांना उपयुक्त ठरत आहे. लोकसाहित्य स्मृतींचे वाहक असल्याने ते पुरातत्वशास्त्राला आधारभूत साधन ठरत आहे. तसेच मानववंशाच्या इतिहास संशोधनास उपयुक्त ठरले आहे. या विषयी पुस्तकात विवेचन केले आहे. भलरी लोकसाहित्य, कातकरी जमातीचे लोकसाहित्य यावर अभ्यासपूर्ण लेख आहेत.

लोकसाहित्य हा मानवी संस्कृतीचा विकास आणि उत्कर्ष यांचा अलिखित तरीही विश्वसनीय स्रोत असल्याने प्राचीन काळापासून आजपर्यंतच्या मानवाच्या बदलत्या वृत्ती–प्रवृत्तींचे संदर्भ यात अभ्यासायला मिळतात. धालोगीते, म्हणी, उखाणे या मौखिक आविष्काराचे स्वरूप स्पष्ट करणारे

शोधनिबंध अभ्यासकांना लाभदायी ठरणारे आहेत. लोकसाहित्याच्या अभ्यासात मौखिक परंपरेबरोबर सादरीकरणाच्या आयामांचाही विचार आम्ही केला आहे. या पुस्तकांतील लोकनृत्य व लोकसंगीत या विषयावरचा शोधनिबंध नव्या संशोधकांना मार्गदर्शक ठरणारे आहे. लळीत, रणमाले, जागर, यक्षगान या शोधनिबंधांच्या निमित्ताने विविध लोकनाट्यप्रकार व त्यांचे विशेष वाचकांना समजणार आहेत. गडेत्सव, कातयोत्सव यासारखे लोकोत्सव, या लोकोत्सवांचा परिचय या शोधनिबंधांच्या माध्यमाने होणार आहे.

मानवाची प्राचीन संस्कृती, इतिहास, नृत्य संगीत, मानववंशशास्त्र मानसशास्त्र, भाषा या ज्ञानशाखांचा अभ्यास व त्यावर संशोधन करणाऱ्यांना लोकसाहित्याचा आधार वाटतो. आम्ही 'लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन व आव्हाने' या पुस्तकात 'लोकसाहित्याचा अभ्यास व संशोधन' हा विषय केंद्रस्थानी ठेवला आहे आणि त्याचा अभ्यास करण्यासाठी इतर ज्ञानशाखांचा आधार घेण्यास प्राधान्य दिले. या पुस्तकातील शोधनिबंध लेखकांमध्ये भारतातील विविध सात विद्यापीठात लोकसाहित्यावर अध्ययन व संशोधन करणाऱ्या अभ्यासकांचा व संशोधकांचा समावेश आहे. गोव्यातील लोकसाहित्याचे अभ्यासक तसेच गोवा विद्यापीठ, गुजरातमधील द सयाजीराव विद्यापीठ, कर्नाटकातील कर्नाटक विद्यापीठ, धारवाड, कन्नड विद्यापीठ, हम्पी, महाराणी चेन्नम्मा विद्यापीठ, बेळगांवी, महाराष्ट्रातील सोलापूर विद्यापीठ, यांसह पुणे विद्यापीठाशी संलग्न महाविद्यालयातील अभ्यासकांचे योगदान महत्त्वपूर्ण आहे.

काळाच्या ओघात अनेक गोष्टी निर्माण झाल्या आणि नष्ट झाल्या, लोकसाहित्याची निर्मिती समूहभावनेच्या स्वयंस्फूर्त प्रकटीकरणातून होत असल्याने ते कालगर्भातून पुन्हापुन्हा अवतरते. हे साहित्यसंचित आपलेच आहे. या जाणीवेने लोकांची एक पिढी, या साहित्याचा आदल्या पिढीकडून स्वीकार करते आणि दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरीत करते. कालानुक्रमे अखंडित असलेल्या या प्रक्रियेतून लोकच लोकसाहित्याचे संवर्धन करतात. त्यामुळेच

आजच्या युगात विविध आव्हानांना सामोरे जात लोकसाहित्याचा अभ्यास करणे, त्याविषयी संशोधन करणे शक्य होत आहे.

'लोकसाहित्याचा अभ्यास– संशोधन व आव्हाने' या पुस्तकाची निर्मिती अशाच लोकसाहित्य अभ्यास आणि संशोधनातून झाली आहे. गोवा विद्यापीठाच्या मराठी विभागाने संत सोहिरोबानाथ आंबिये अध्यासनाच्या सहकार्याने दि. २१ व २२ फेब्रुवारी २०१९ रोजी 'लोकसाहित्य अभ्यास : संशोधन व आव्हाने' या राष्ट्रीय परिसंवादाचे आयोजन केले. त्यात सादर केलेले शोधनिबंध पुस्तकरूपाने प्रकाशित करणे हे आमच्यासमोर आव्हान होते. ते आम्ही स्वीकारले. अनेकांच्या सहकार्यामुळे हे पुस्तक प्रकाशित होत आहे. यासाठी गोवा विद्यापीठाचे उपकुलगुरू प्रो. डॉ. वरूण साहनी जी यांचे सहकार्य व मार्गदर्शन बहुमोल होते. कुलसचिव वाय. व्ही. रेड्डी, डिजीटल लर्निंग ॲन्ड इनिशिटीवचे संचालक प्रा. रामराव वाघ यांचे कृतीशील विचार आम्हाला प्रेरक ठरले. अतिथी संशोधक अध्यापक प्रकल्पाचे संचालक डॉ. नंदकुमार मेकॉत आणि कृष्णदास शामा केंद्रीय ग्रंथालयाचे क्युरेटर डॉ. कार्लोस फेर्नांडीस यांनी वेळोवेळी आम्हाला सहकार्य केले. गोवा विद्यापीठातील मराठी विभाग प्रमुख डॉ. सुनिता उम्रस्कर यांच्या प्रोत्साहनामुळे हे पुस्तक प्रकाशित होत आहे. बीजनिबंध लेखक डॉ. रामचंद्र देखणे, सर्व शोधनिबंध लेखक, या पुस्तकाचे सोज्वळ व समर्पक मुखपृष्ठ साकारणारे श्री. निलेश बुगडे, मुद्रक–श्री गणेश हाडके, मूद्रित शोधन–भक्ती महाजन, डॉ. गीता येर्लेकर, नंदेश नाईक, दुर्गेश माजीक या सर्वांची मनःपूर्वक कृतज्ञता.

संपादक– प्रा. विनय मडगांवकर

अनुक्रमणिका

लोकसाहित्याचा अभ्यास : संशोधन आणि आव्हाने
– डॉ. रामचंद्र देखणे ९
भारतातील व पश्चिमेकडील लोकसाहित्यचे अभ्यासक
–प्रा. डॉ. शैलेश विश्वनाथ त्रिभुवन, ... २७
लोकसाहित्य,नृत्य व संगीत: अभ्यास, संशोधन आणि आव्हाने
– विनायक विष्णू खेडेकर ३९
लोकसाहित्य आणि इतिहास
– राजेंद्र पां. केरकर ४९
गुजरात–महाराष्ट्र सीमाभागातील आदिवासी समाज आणि संस्कृती
– डॉ. संजयकुमार करंदीकर ५४
कर्नाटकातील मराठी लोकगीते : एक चिकित्सा
– प्रा. डॉ. चंद्रकांत वाघमारे ६४
लळीत ः लोकनाट्याचे प्रकार
– प्रा. डॉ. बाळकृष्ण रामचंद्र लळीत ९०
‘महाराष्ट्रातील कातकरी जमातीचे लोकसाहित्य: स्वरूप आणि समस्या’
– डॉ. रवींद्र रामचंद्र शिंदे ९८
ग्रामीण कवितेची आद्य प्रेरणा : भलरी लोकगीत
– प्रा. संदीप रतन कांबळे १०८
म्हणींच्या समाज–सांस्कृतिक अभ्यासातील अडचणी/आव्हाने आणि उपाय
– डॉ. विद्या वासुदेव प्रभुदेसाई ११७
गोमंतकीय लोकनाट्य ‘रणमाले’चे स्वरूप
– दुर्गेश चंद्रकांत माजिक १२९
गोमंतकातील साळ येथील ‘गडेउत्सव’
– अभिषेक राजेंद्र परब १४६
शिवोली–गोवा येथील जागरोत्सव : हिंदू–ख्रिश्चनांचा लोकोत्सव
– प्रा. विनय मडगांवकर १५४
धालोत्सवातील गीतातून दिसणारी स्त्रीसंस्कृती
– डॉ. गीता सुनील येर्लेकर १६३
लोकसाहित्यातील उखाणे
– प्रा. डॉ. जया जितेंद्र कदम १७१